

Senere tiders fremskridt i norsk fengselsvesen. Fremtidsplaner.¹⁾

Av HARTVIG NISSEN,
direktor for Botsfengslet, Oslo.

Den norske almenhets og de norske statsmaktens interesse for vårt fengselsvesen har gått i bølgegang. Midt i 1830-årene begynte en oppgangsbølge som ledet til åpningen av Botsfengslet i 1851. I alle kulturland gikk det på den tid en stor bevegelse for å få de gamle straffanstalter med det omfattende og høist fordervelige fellesskap mellom fangene avløst av et helt annet system. Stikk i strid med sitt øiemed virket straffanstaltene som rene forbryterskoler. Det var nødvendig å gå over til cellesystemet med dets enrumsbehandling av fangene. Den første straffanstalt i Europa av denne type åpnes i Pentonville ved London i 1842. Samme år gir Norges Storting den første bevilgning til Botsfengslet, bygget i alt vesentlig etter samme plan som Pentonville. Vi var tidlig ute dengang, våre fedre var våkne for tidens ideer. Det var etter våre forhold et stort tak som da blev gjort. Vi fikk en helt tidsmessig straffanstalt, stort tenkt og vakkert gjennomført. Reformkravenes bølge fortsatte opover. Som et av de første land i verden fikk vi etter fengselsloven av 1857 alle våre lokalfengsler hele landet rundt ordnet etter cellesystemet. I løpet av 1860-årene reiste sig det ene distriktsfengsel etter det andet, disse fengsler som nu kalles kretsfengsler og hjelpefengsler. Det var atter et stort løft som her var gjort, til stor ære for

¹⁾ Foredrag holdt i Norsk Rikskringkasting (radio), Oslo, 7. febr. 1935.

vårt land. Interessen for fengselsreformen gikk påny nedover. Det var først ved opnevningen av straffelovkommisjonen i 1885 at erkjennelsen av fengselsreformens nødvendighet påny skjøt fart. Vi oplevet en voksende forståelse av at den mest tidsmessige rettergangsordning og den mest moderne straffelov forfeiler sitt mål, hvis ikke også strafferettspleiens tredje ledd, straffullbyrdelsen, det vil først og fremst si fengselsvesenet, samtidig bygges på helt tidsmessig grunnlag. Det var et utslag av denne bevegelse at vi i året 1900 fikk for første gang en samlet lov om hele vårt fengselsvesen. Loven var etter datidens ideer helt moderne. Vedtagelsen av denne lov er en av de store begivenheter i vårt fengselsvesens historie. Den gav oss en solid grunnvold å bygge videre på.

Når det spørres om forbedringer innenfor fengselsvesenet, er det for almenheten naturlig nok å tenke først og fremst på fengselsvesenets bygningsmessige utvikling. Det er bygningene og deres mere eller mindre gode eller slette innretning som fremforalt vekker oppmerksomheten hos det store flertall av borgere.

Med skiftende tider følger også skiftende tanker om fengselsvesenets mest hensiktsmessige ordning. Dette gjelder fengselsbygningene, som derfor så langt råd er må stemme med tidens krav. Men det gjelder like meget de ideer som legges til grunn for fengslenes indre liv, det vil si for fangebehandlingen. Selv med de mest tidsmessige bygninger får vi ikke et tidsmessig fengselsvesen, hvis ikke fangebehandlingens store og sammensatte apparat bygges på sådanne ideer som erfaring og tenkning til enhver tid regner som det rette, og hvis ikke disse ideer gjennomføres av fengslets tjenestemenn i den rette ånd.

Det er to mangler ved vårt fengselsvesen som særlig har vært iøinefallende: forholdene i det eldgamle Akershus landsfengsel med dets omfattende fellesskap mellom fangene og det anneks til Oslo kretsfengsel, som inntil nylig fantes i Grænsen 5 & 7.

Kravet på nedleggelsen av Akershus landsfengsel blev reist allerede av Strafanstaltkommisjonen i 1841, alltså for snart 100 år siden. Slik som de bygningsmessige forhold er i denne gamle anstalt, har det måttet bli et altfor omfattende og ukontrollerbart samkvem mellom fangene. De menn som arbeider og i tidens løp har arbeidet ved denne anstalt, har hatt en meget vanskelig og meget utakknemlig oppgave. Det utføres og er i alle år blitt utført av fengslets funksjonærer, fra øverst til nederst, et stort og samvittighetsfullt arbeide for å gjøre det best mulige ut av forholdene. Men de har slitt med en uløselig oppgave. For anstalten er og blir umulig, takket være dens bygningsmessige forutsetninger.

Da fengselsloven av 1900 var vedtatt og vi på denne grunnvold skulde til å bygge op et tidsmessig fengselsvesen, meldte sig først og fremst spørsmålet om et nytt landsfengsel for menn til avløsning av Akershus. Fengselsstyret satte straks igang planleggelsen av et sådant fengsel. Det gikk noen år før saken kunde komme for Stortinget. Dette fulgte ikke Regjeringen, men penset reformbevegelsen inn på et annet spor. Arbeidet skulde først legges på omordning av tvangsarbeidsvesenet, alltså på de anstalter som den nye løsgjengerlov gjorde nødvendige. Resultatet blev at Staten kjøpte det store Opstadfelt på Jæren, hvor Opstad tvangsarbeidshus for menn blev åpnet i 1915. Ikke før var dette gjort, før Fengselsstyret påny tok op planen om et nytt landsfengsel for menn. I 1917 gav Stortinget bevilgning til kjøb av gården Alfaset i Østre Aker til eiendom for et sådant fengsel. Men under krigen var byggeprisene steget så voldsomt, at byggearbeidet måtte skytes ut.

I 1901 var fangetallet i Oslo kretsfengsel steget til en slik høide at det hurtigst mulig måtte gjøres noget for å skaffe plass. Dette blev gjort ved midlertidig å leie store lokaler i den nybyggede forretningsgård Grensen 5 & 7. Forholdene kunde av mange grunner ikke bli tilfredsstillende på denne måte. Ordningen var da også bare beregnet på

en kortvarig levetid. Men skjebnen vilde det anderledes. Den forandring av Fængselsstyrets planer, som Stortinget gjorde, førte med sig at »midlertidigheten« kom til å strekke sig over nesten 33 år! Fængslet i Grensen 5 & 7 blev omsider nedlagt i april 1934.

Når dette kunde gjøres da, var grunnen den at Stortinget i 1933 hadde besluttet å kjøpe, for en million kroner, Aktiebryggeriet i Oslo for å la det ombygge til fængsel. Bryggeriet er Botsfængslets nærmeste nabo, med lang grenselinje felles. Det store areal og de mange bygninger lå merkelig godt tilrette for en ombygging til fængsel. Nesten 150 celler er allerede tatt i bruk. Når arbeidet om et par år er ferdig, vil vi der få et fængsel med minst 300 celler og dessuten et sykehus for fanger fra mannsfængslene i Oslo. Vi får mere enn dobbelt så mange fangeplasser som det var i Grense-fængslet, og kan fremtidig undgå å legge syke fanger inn i de almindelige sykehus. I begge disse retninger betyr kjøpet av Aktiebryggeriet et overmåde stort fremskritt. Det nye fængsel vil sammen med det gamle distriktsfængsel i Møllergaten 19 (bak politikammeret) utgjøre Oslo kretsfængsel, beregnet på varetektsfanger og straffanger på kortere tider.

I 1929 blev som bekjent satt i kraft de nye regler om forvaring av grovere tilbakéfallsforbrytere, som var normale i mental henseende, og sikring av visse abnorme lovovertrudere. Begge grupper var tenkt anbragt på Opstad tvangsarbeidshus, som i den anledning blev utvidet med 60 fangeplasser og en tidsmessig sykeavdeling. Men antallet av disse fanger, særlig av de normale forvaringsfanger, blev langt større enn nogen hadde forutsatt. Efter en tids erfaring viste det sig derfor ganske uforsvarlig å samle alle disse langtkomne og meget ofte farlige mennesker på Opstad, som ligger meget isolert uten adgang til i en fart å få tilkalt en større politistyrke, om det skulde bli uro i anstalten. Svært mange forvaringsfanger, og det særlig av de vanskeligste, måtte derfor settes inn i Akershus lands-

fengsel blandt de ordinære straffanger. Men da hele forvaringsordningen forutsatte at forvaringsfanger som en slags varetektsfanger skulde kunne behandles under friere former enn straffangene behandles, noget som ikke godt lar sig gjøre, når begge grupper blandes sammen, skapte dette megen misnøie blandt forvaringsfangene. Så meget som fangene er sammen på Akershus, og så lett som det derfor er å agitere blandt medfangene og egge dem op, ledet dette i 1932 til forskjellige uroligheter på Akershus. Etterat så en meget stor skare fanger var ført over til Botsfengslet og tildels til kretsfengslet, blev det satt igang innredning av omkring 100 celler i forskjellige lokaler i Akershus. Dette arbeide er nu på det nærmeste avsluttet og har gjort forholdene på Akershus på flere måter bedre enn de var. Fengselsstyret forsøker nu å holde maksimumstallet nede på 170 fanger mot tidligere vel 300. Men disse forbedringer kan ikke forandre fengslets grunnpreg av en anstalt fra en svunnen tid.

Det er håb om at Akershus om et par år, gjennom forskjellige omgrupperinger av fangene, kan tas utelukkende til forvaringsanstalt. Denne bruk av Akershus bare for forvaringsfanger vil bety et fremskritt, forsåvidt som man da kan undergi forvaringsfangene en behandling som mere stemmer med forvaringsinstituttets idé. Men denne bruk av Akershus som forvaringsanstalt må bli kortvarig. De mange bygningsmessige forhold som gjør Akershus umulig som fengsel, gjør det like umulig som forvaringsanstalt. Og hertil kommer så det meget vesentlige hensyn at forvaringsfangene er folk som må regnes å bli innesperret år efter år. Behandlingen av mennesker som skal holdes fast gjennom lange, lange tider legger et stort ansvar på statsmaktene. Behandlingen av disse mennesker krever langt større albuerum, langt mere luft enn de meget trange forhold på Akershus tillater. Og den krever rikelig med jord, så forvaringsfangene kan få arbeide også i fri luft. Det blir derfor helt nødvendig å erstatte Akershus med en ny

forvaringsanstalt på Alfaset, såsnart råd er. Akershus må helt forsvinne som fangeanstalt.

Av andre bygningsmessige fremskritt fra de senere år skal nevnes et par som yderligere gir uttrykk for at vårt fengselsvesen følger med i tidens ideer.

Det gamle distriktfengsel i Sem ved Tønsberg blev i 1928 tatt i bruk som tvangsarbeidshus og pleieanstalt med nesten 60 plasser, efterat en nødvendig utvidelse av bygningene var gjort. Det tar først og fremst mot tvangsarbeidere som på grunn av sykdom eller invaliditet ikke passer i Opstad, men tar også en del landsfengselsfanger som av samme grunn ikke er skikket for behandling i landsfengsel.

Våren 1934 blev tatt i bruk på Botsfengslet en ny fløi, som skaffet fengslet 30 fangeplasser mere enn før, og et par gode verksteder. Det var, som vi straks skal få høre, kravet på å få disse verksteder, som dannet utgangspunktet for opførelsen av den nye fløi, og som sammen med en rekke andre forføininger atter har gjort Botsfengslet til et helt tidsmessig fengsel.

Vi fikk i 1928 en meget moderne lov om behandling av unge lovovertredere i alderen 18—23 år. Loven forutsetter at disse unge mennesker skal undergis en lengere og fagmessig opdragelse i en arbeidsskole. Til dette øiemed er tenkt brukt det tidligere lærejem på Bredtveit i Østre Aker, som med en del tillbygninger kan bli vel skikket for dette øiemed. Det er håb om at arbeidet på Bredtveit kan settes igang, såsnart Aktiebryggeriet er ferdig ombygget, og at loven da kan settes i kraft.

Vårt fremtidsperspektiv for fengselsvesenets ytre organisasjon blir da foreløbig dette: avslutningen av det store fengsel i Aktiebryggeriet og innredning av sykehus der, åpning av arbeidsskolen på Bredtveit, Akershus' fullstendige nedleggelse ved opførelse av en forvaringsanstalt på Alfaset, hvor det også er plass til et mindre landsfengsel for menn, om det skulde vise sig nødvendig. Ved siden av disse

arbeider går så arbeidet for en helt ny anstalt for kvinnelige fanger og tvangsarbeidere, et arbeide som tenkes å kunne gjennomføres for den sum som kan fås ved salget av den nuværende kvinneanstalt i Oslo med dens store og meget verdifulle tomt i byens centrum.

Vi tar så for oss fengslenes indre liv, fangebehandlingen.

I den menneskealder som er gått siden vi fikk fengselsloven av 1900, har opfatningen av fangebehandlingsmessige ordning undergått forskjellige forandringer. Vi har hørt at cellesystemet kom som en reaksjon mot de gamle straffanstalters omfattende, fordervelige fellesskap. Etter hvert som tiden gikk, begynte fengselsmennene å innse at den strengt gjennomførte enrumshandling gikk for langt til den motsatte side. Meningene begynte å samle sig om en ordning som utnyttet det som var godt både i enrumshandlingen og i fellesskapet. Cellen må opprettholdes som fangebehandlingsbasis, således at hver fange har sitt rum for natten og i hviletidene og i et visst omfang også for arbeidet. Ukontrollert samvær mellom fangene må for enhver pris undgås. Men det må være adgang til etter visse regler og vel å merke etter et omhyggelig valg å sette til arbeide i fellesskap folk som dette passer for, f. eks. fordi deres sinnstilstand gjør denne avledning ønskelig, eller fordi fellesarbeidet kan ha betydning for deres arbeidsopplærelse, eller som påskjønnelse for lengere tids godt forhold. Det gjelder med andre ord å kunne ordne behandlingsformen ut fra rent individuelle hensyn.

Det var sådanne tanker som lå til grunn for den omfattende modernisering av vår fengselslov, som skjedde ved lovforandringene i 1933, bygget på Fengselsreformkomiteens innstilling av 1930. Gjennom disse lovendringer og de reglementsforandringer som Fengselsstyret har bygget derpå, er våre regler om fangenes behandling atter kommet opp på hoide med tiden. Og det var dette krav på å kunne sette et antall fanger til arbeide i fellesskap, som drev

frem den nye fløi på Botsfengslet med dens verksteder.

Ordningen av fangenes arbeide viser i de siste desennier et helt nytt trekk. Det er en omfattende bruk av fanger og tvangsarbeidere til arbeide i fri luft jeg her sikter til.

Gjennem årrekker hadde arbeidet både i våre fengsler og i våre gamle tvangsarbeidshus samlet sig om håndverksarbeide og annet innendørs arbeide. Men forståelsen av at arbeidet i fri luft, og ikke minst arbeidet med jorden virker i høi grad gavnlig på mange av dem som er berøvet sin frihet, var våknet rundt om i landene. Det er ikke bare det at det rent legemlig sett er sundt å arbeide ute. Like stor vekt ligger det på det psykiske velvære, den ro i sinnet som sådant arbeide gir. Dertil kommer at jordarbeidet oftest må foregå under meget frie forhold, hvorfor deltagelsen deri stiller krav til fangenes pålidelighet og æresfølelse, et moment av stor opdragends betydning.

Det var med dette for øie at Fengselsstyret planla Opstad tvangsarbeidshus som en stor jordbruksanstalt. Eiendommen er satt sammen av forskjellige gårdsbruk og ligger midt på Jæren. Dens areal er ikke mindre enn nesten 3900 mål (dekar), hvorav bare omkring 300 mål var dyrket, da Staten kjøpte den i 1907. Nu er omtrent 900 mål under jordbruksmessig kultur, hvortil kommer omkring 250 mål under opdyrkning, delvis grøftet og ryddet. Opstad er et høist interessant anlegg, likefrem imponerende efter våre forhold. Det er utstyrt med tidsmessige maskiner både på verkstedene og i gårdsbruket. Det har en stall med 20 hester. Den 30. juni ifjor var det, med stort og smått, i fjøset 184 dyr, i svinehuset 235 dyr og i sauehuset 285 dyr. I regnskapsåret 1933/34 blev det produsert omkring 225.000 kilogram melk og skåret nesten 500 m³ torv. — I september 1931 opprettet Opstad en veiarbeidsskoloni i en avstand av omkring 30 kilometer fra arbeidshuset. Her arbeider 24 tvangsarbeidere på et offentlig veianlegg, Ognå—Tengs. De bor i en av veivesenets barakker, som flyttes eftersom arbeidet skrider frem. Den fengselsmessige og disiplinære

ledelse ligger hos direktøren for Opstad tvangsarbeidshus, mens nogen av veivesenets arbeidsformenn leder arbeidet. Det er klart at arbeide under sådanne forhold må bygges på et utpreget tillidssystem. Veivesenets overingeniør i Rogaland har innberettet at det er utført pent og godt arbeide, og at forholdet innenfor kolonien har vært det beste.

Allerede året efterat Staten hadde kjøpt Opstadfeltet på Jæren, kjøpte Fengselsvesenet det meste av Mæresmyren i Sparbu i Nord-Trøndelag for å la den tørlegge og dyrke op ved straffanger. Hele myren er på vel 2800 mål. Herav kjøpte Fengselsvesenet nesten 1900 mål. Arbeidet blev satt igang i 1909. Ikke bare Fengselsvesenets del, men også de omkringliggende gårders deler av myren blev efterhånden torlagt gjennom et helt system av kanaler og grøfter. Fangene arbeidet videre på fengselsvesenets egen grunn, så da arbeidet foreløbig blev avsluttet i 1932, var det 600 mål aker og eng, og et stort opdyrket areal kunde selges fra. Både på Mæresmyren og på Opstad er det på denne måte av fanger og tvangsarbeidere virkelig »en provins til landet lagt«. I de senere år blev arbeidet på Mæresmyren utført av fanger fra Botsfengslet, som reiste derop i begynnelsen av juni og kom tilbake i begynnelsen av november. Det er meningen å fortsette dette nyttige og for fangebehandlingen meget gavnlige arbeide.

Når fengslet i Sem blev valgt til tvangsarbeidshus og pleieanstalt for noget skrupelige tvangsarbeidere og fanger, skyldtes det bl. a. at det til fengslet der hørte ikke så lite jord, som hensiktsmessig kunde drives som havebruk.

Selv i et så utpreget cellefengsel som Botsfengslet hittil har vært, er jordarbeidet nu blitt en faktor av stor betydning for fangebehandlingen. I Botsfengslets store, parkmessige anlegg er det 40—50 mål jord, som brukes til gartneri. Fra vår til høst arbeider her to lag fanger, hvert på 8 mann, hvert under ledelse av en fagkyndig betjent. Det er en stor tillidsbevisning å få delta i dette arbeide, hvorfor fangene også blir avkrevet sitt æresord på å stelle

sig godt i alle deler. I 1934 solgte Botsfengslet på Oslo torv mere enn 4000 kg. jordbær og bringebær tilsammen. Videre blev avlet, dels til salg, dels til fengslets eget bruk, mere enn 15000 kg. hodekål, kålrot, gulerøtter og andre grøn-saker og videre bl. a. store mengder av rabarbra, poteter og blomster. Alle froplanter drives frem i fengslets egne drivbenker.

Både fanger og tvangsarbeidere har vært brukt meget til bygningsarbeider i de senere år. På Opstad er både den store utvidelse av fengselsbygningen og mange av gårdsdriftens bygninger opført av tvangsarbeidere. Den nye internatbygning på Sem er bygget av fanger fra Akershus, forandringene på Akershus er utført av fengslets egne fanger, den nye fløi på Botsfengslet er ført op av fangene selv. Og det store byggearbeide på Aktiebryggeriet utføres av fanger fra Botsfengslet, som daglig avgir 50—60 mann dertil.

Det har i de senere år gått gjennom alle kulturland en bevegelse som krever at fengselslægene skal være psykiatere. Det ligger overordentlig stor vekt på at fangenes sinnstilstand kan bli sakkyndig bedømt, både ved innsettelsen og under deres opphold i fengslet. Det kan da i tide gripes inn med hensiktsmessig behandling. En psykiatrisk utdannet læge kan i det hele på mange måter yde fengslets direktør verdifull hjelp i fangebehandlingen. Det er med full grunn at moderne fengselsvesen gir lægen og særlig psykiateren en fremtredende plass i fengslets organisasjon. Her hjemme er vi nu kommet så langt at det er psykiatere ved Botsfengslet, Akershus landsfengsel, Fengslene og arbeidshuset for Kvinner, Opstad tvangsarbeidshus og kretsfengslene i Oslo, Bergen og Trondheim. Et utslag av den samme tanke som krever psykiatere som fengselslæger, er det også at forståelsen av mentalhygienens overmåde store betydning trenger mere og mere inn også i fengslene. Fangebehandlingen må alltid ha fremtiden for øie. Den fremtid som venter fangen efter løslatelsen, er oftest ikke let. Tvertom, den straffede mann står overfor større vanske-

ligheter i livet enn de fleste andre. Men nettop derfor gjelder det at hans sinn ved løslatelsen er i balanse, at han i psykisk henseende er så godt rustet som mulig til å ta livskampen op igjen. Det samme gjelder også hans rent legemlige helbred, som derfor selvsagt ofres ennu større oppmerksomhet nu enn for. Et uttrykk derfor er det at det i 1932 blev ansatt en spesialist i hudsykdommer og kjønns-sykdommer ved mannsfengslene i Oslo, og at tannlæge nu er knyttet til nogen av de største fengslene.

Som et nytt ledd i sundhetspleien skal nevnes at de fanger som arbeider på verkstedene i Botsfengslet, fra våren 1934 trekker frisk luft i ordnet, rask marsj under en beljents ledelse, istedetfor å »luften« som vi sier, i de enkeltmanns-luftegårder som fra gammel tid hører med til cellefengslene. Ved denne marsj får fangene god mosjon, som de selv forstår å verdsette. I adskillige år har yngre fanger hatt gymnastikk i fri luft under kyndig ledelse, en ordning som ikke kan skattes høit nok.

Det er mange fanger som er nokså ensomme i verden, andre har nok slekt og venner, men så langt borte at de ikke kan få besøk av dem. For å bøte noget på dette har det nu i flere år vært en sådan ordning ved Botsfengslet at en del sosialt og humanitært interesserte menn fra Oslo og omegn av og til besøker nogen bestemte fanger, som direktøren har tildelt dem. Det er all grunn til å tro at denslags besøk over stor og gavnlige innflydelse på fangene.

Til slutning nogen ord om arbeidet for de løslatte fanger. I en årrekke har vi nu hatt en organisasjon, Verneforeningenes landsforbund, som med sine 60 lokale verneforeninger ompender det hele land. Fangenes familier har det ofte meget trangt, fordi forsørgeren sitter i fengsel. Og fangen selv blir, som vi har hørt, meget ofte svært vanskelig stillet ved løslatelsen. Han trenger hjelp på forskjellig vis. Fengslet selv støtter ham på mange måter. Men det må ofte ha hjelp utenfra. Og denne hjelp ydes først og fremst av verneforeningene. Men tross alt som gjøres, er

det dessverre ikke sjelden at en fange løslates uten hjem og uten arbeide. Da er risikoen for tilbakefall stor. Vi trenger derfor både for den løslattes skyld og ut fra rene samfunnsinteresser en arbeidskoloni, hvor vi kan anvise dem som er vanskelig stillet, både ophold og arbeide. Verneforbundet har tatt saken op. Det er nødvendig å få løst denne oppgave.